

UOT 791.43/.45

ORCID: 0009-0001-5077-3146

DOI: 10.52094/RDPB1453

Zakir Kərim oğlu Həsənzadə
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Magistrant
zakirhasan02@icloud.com

EKRANLAŞDIRMADA ƏDƏBİ PORTRETİN “İTİRDİKLƏRİ” VƏ “QAZANDIQLARI”

Xülasə: Ekranlaşdırmada ədəbi portretin ‘itirdikləri’ və ‘qazandıqları’ mövzusu – ədəbi əsərlərin kino dilinə uyğunlaşdırılması zamanı mətnin emosional, ideya və struktural dərinliyinin itirilməsi, digər tərəfdən isə vizual təhkiyə, kütləvi yayım və geniş auditoriyaya çatma imkanlarının qazanılması kimi çoxmərhləli prosesləri əhatə edir. Ekranlaşdırma prosesi əsərin həm itirdiklərini, həm də qazandıqlarını ortaya qoyur. Bu yazıda həmin “itkilər” və “qazanclar” nəzəri və praktik nümunələrlə analiz olunur.

Açar sözlər: ekranlaşdırma, ədəbi portret, adaptasiya, kino dili, vizual təhkiyə, bədii mətn, ssenari, ədəbiyyatdan kinoya.

Giriş. Ədəbiyyat və kino. Bunların hər biri öz unikalığı olan ayrı-ayrı sənət növləridir. Lakin çox zaman bu iki qolun arasında körpü kimi çıxış edən ekranlaşdırma – roman, povest və pyes kimi ədəbi əsərlərin filmə çevrilməsi həm böyük imkanlar, həm də risklər daşıyır. Ekranlaşdırma zamanı bədii mətnin mürəkkəbliyi, obrazların daxili dünyası, müəllifin dil və üslub xüsusiyyətləri kino dilinə tərcümə olunur. Bu proses bəzən uğurlu olsa da, çox vaxt uğursuzluqla üzləşməli oluruq, başqa sözlə, ədəbi mətnin ruhu itir. Məqalədə məqsəd ekranlaşdırmada ədəbi portretin nələri “itirdiyi”, nələri “qazandığı” müxtəlif nümunələr, təhlillər və ekspert fikirləri fonunda aydınlaşdırmaq cəhdidir.

1. Ekranlaşdırma zərurəti və ədəbi portretin geniş auditoriyaya çıxarılması

Ədəbi əsərlərin ekranlaşdırılması müasir mədəniyyətin tələblərindən biri kimi çıxış edir. Kino öz vizual təhkiyə imkanları sayəsində bədii mətni təkcə

oxucuya deyil, daha geniş ictimai auditoriyaya çatdırır. Əgər ədəbiyyat fərdin şəxsi təxəyyülündə formalaşırsa, kino həmin təxəyyülün kollektiv şəkildə paylaşılmasına şərait yaradır. Bu səbəbdən, ekranlaşdırma ədəbi portretin tanıtılması və yayılması baxımından mühüm funksiyaya malikdir. Bir çox hallarda ekranlaşdırılmış əsər, hələ əsəri oxumamış insanlarda maraq yaradır və bu maraq nəticəsində onlar həmin bədii mətnə müraciət edirlər. Beləliklə, kino ədəbiyyatın populyarlaşması üçün müəyyən vasitə rolu oynayır.

Eyni zamanda ekran təhkiyəsi ədəbi əsərin emosional yükünü geniş auditoriyaya daha operativ şəkildə çatdırır. Ədəbiyyatın çoxqatlı təsvirləri, bəzən uzun və mürəkkəb süjet strukturları film vasitəsilə sadələşdirilir, lakin vizual güc vasitəsilə yeni emosional həyəcan yaradılır. Musiqi, kadr quruluşu, aktyor ifası kimi elementlər ədəbi portretin təsir gücünü artıraraq onu daha əlçatan edir. Bu baxımdan ekranlaşdırma ədəbi portret üçün müəyyən mənada “qazanclar” yaradır: xüsusilə də çoxları tərəfindən oxunmayan mətnlər ekran vasitəsilə cəmiyyətin yaddaşına daxil olur, milli dəyərlərin təbliği üçün yeni forma qazanır və bədii irsin yaşadılmasına şərait yaradır.

2. Ekranlaşdırmada ədəbi portretin “itirdikləri”

Ekranlaşdırmanın əsas problemlərindən biri ədəbi portretin mətnə məxsus dərinliklərini tam şəkildə təcəssüm etdirə bilməməsidir. Ədəbiyyatın gücü onun sözlə yaratdığı incə psixoloji çalarlar, daxili monoloqlar, metaforik dildə qurulmuş təsvirlər və müəllif üslubu ilə bağlıdır. Kino dili isə bu elementlərin bəzilərini vizuallaşdırmaq imkanına malik olsa da, onları tam şəkildə əvəz etmir. Buna görə də rejissor, ssenarist və prodüserlər süjetin müəyyən hissələrini ixtisar etməyə, bəzi obrazları birləşdirməyə və bədii mətnə mühüm rol oynayan detallardan imtina etməyə məcbur qalırlar. Nəticədə, orijinal mətnin ruhu tam qorunmadığı halda, ədəbi portretin psixoloji qatları sadələşir, bəzən isə tamamilə itir.

Digər mühüm məqam interpretasiya fərqidir. Ekranlaşdırma zamanı rejissor öz yaradıcı mövqeyini ortaya qoyur və bu zaman o, əsərin müəllifindən fərqli bir baxış sərgiləyir. Belə hallarda ekran portreti mətnin deyil, rejissorun dünyagörüşünün məhsuluna çevrilir. Bu isə ədəbiyyatla tanış olan izləyicidə dissonans yaradır: oxucunun təxəyyülündə formalaşmış obrazla ekran obrazı arasında uçurum meydana çıxır. Tamaşaçının təxəyyül azadlığının məhdudlaşması da bu “itkilər” sırasındadır. Ədəbi əsərdə oxucu obrazı özünə uyğun şəkildə təsəvvür etdiyi halda, kinoda ona artıq konkret vizual obraz təqdim olunur və bu, mətni yenidən fərdi şəkildə “yaşamaq” imkanını azaldır.

Ekranlaşdırmanın texniki və estetik məhdudiyyətləri də ədəbi portretin bütövlüyünə təsir göstərir. Hər əsər kino üçün uyğun deyil; bəzi mətnlərin çoxplanlı strukturu, mürəkkəb sosial-psixoloji konfliktləri vizual dildə ifadə olunmaqda çətinlik yaradır. Yerli ekranlaşdırmalarda da məsələnin başqa bir tərəfi özünü göstərir: ədəbi mətni dərk etmədən yalnız süjeti ekrana gətirmək cəhdi filmdə səthi yanaşma yaradır. Beləliklə, ekranlaşdırma bəzən portreti sadələşdirərək, onu mətndəki dəyərindən daha zəif formada təqdim edir.

3. Ədəbi portretin ekranlaşdırma sayəsində “qazanclar”ı

Bütün çətinlik və itkilərə baxmayaraq, ekranlaşdırma ədəbi portret üçün əhəmiyyətli dərəcədə yeni imkanlar açır. Əvvəla, kino ədəbi mətndə yalnız təsvirlə verilən detalların vizual şəkildə canlanmasına şərait yaradır və bu, əsərin emosional təsirini artırır. Kadr quruluşu, rəng palitrası, səs dizaynı, aktyorun mimikası və jestləri – bütün bunlar portretin yeni estetik qatını yaradır. Bəzən ekranlaşdırma əsərin özündən daha güclü emosional təsir bağışlayır və bu yaradıcılığın başqa bir səviyyəyə keçməsi kimi qəbul edilə bilər.

Ekranlaşdırma həm də ədəbi portretin aktual interpretasiya imkanlarını genişləndirir. Rejissor bəzən mətnin gizli qalmış mənalarını açır, müasir dövrün sosial kontekstini önə çəkir və ya əsəri yeni baxış bucağı ilə təqdim edir. Belə hallarda film, mətni sadəcə təkrar etmir, ona yeni ideya qatır və ədəbi portreti müstəqil bədii dəyərə malik bir struktur halına gətirir. Bu, ədəbiyyat və kino arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır.

Eyni zamanda ekranlaşdırma cəmiyyətdə ədəbiyyata marağı artırır, mədəni dəyərlərin daha geniş kütlələr tərəfindən mənimsənilməsinə kömək edir. Klassik ədəbiyyat nümunələrinin lentə alınması onların müasir gənc nəsillər tərəfindən yenidən kəşf olunmasına şərait yaradır. Bu, həm milli kimliyin qorunması, həm də ədəbi irsin yaşadılması baxımından vacibdir. Nəticə etibarilə, ekranlaşdırma ədəbi portreti yalnız qorumaqla kifayətlənmir, həm də onu zamanın estetikasına uyğunlaşdıraraq yenidən doğurur.

Nəticə

Ekranlaşdırma prosesinin mahiyyəti ədəbiyyatla kino arasında mürəkkəb, lakin məhsuldar bir münasibətin mövcud olduğunu göstərir. Ədəbi portretin ekran versiyasında yaşadığı dəyişikliklər bu münasibətin həm yaradıcılıq, həm də məhdudiyyət xarakterli olduğunu aydın şəkildə ortaya çıxarır. Ədəbiyyatın söz üzərində qurulan poetik strukturu, psixoloji dərinliyi və ritmi kino mühitinə

keçərkən müəyyən qədər transformasiyaya uğrayır; nəticədə bəzən əsərin mətnə məxsus incəliyi, müəllifin bədii dili və subyektiv təsvir imkanları itir. Bununla belə, kinonun özünəməxsus ifadə vasitələri – vizual kadrlar, musiqi, aktyor ifası, ritm və montaj – ədəbi portretə yeni estetik qat bəxş edərək onun təsir gücünü artırır, onu daha geniş auditoriyaya təqdim edir və bədii mətni fərqli forma və ritmlə yaşadır.

Ekranlaşdırma həm itkilər, həm də qazanc gətirən bir proses kimi dəyərləndirilməlidir. Ədəbiyyatın daxili monoloqlardan ibarət dərin psixologiyası film zamanı tam əks olunmaya bilər, lakin kino bu psixologiyanı vizual təqdimatla kompensasiya edir və oxucunun təsəvvüründə yaratdığı obrazı canlı bir surətə çevirir. Nəticədə ədəbi portret bəzən həm məhdudlaşır, həm də yeni imkanlar qazanır: portretin qavranma radiusu genişlənir, oxucu dairəsindən kənara çıxır və cəmiyyətin ümumi mədəni yaddaşına daxil olur.

Bu prosesin uğuru rejissorun ədəbi mətni necə anlaması, onun ruhunu və semantikasını nə dərəcədə qoruya bilməsi ilə sıx bağlıdır. Əgər ekranlaşdırma ədəbi əsərin mahiyyətinə hörmətlə yanaşır və kino dilinin imkanlarını düzgün tətbiq edirsə, həmin adaptasiya ədəbi əsərin yeni həyat forması kimi dəyərləndirilə bilər. Əks halda, səthi yanaşma ədəbiyyatın dərinliyini azaldır və portretin yalnız xarici konturlarını təqdim etməklə kifayətlənir.

Beləliklə, ekranlaşdırmanı ədəbi portret üçün yalnız “itkilər” və ya yalnız “qazanclar” prizması ilə dəyərləndirmək mümkün deyil. O, həm mətni yenidən doğuran, həm də onu müəyyən qədər dəyişdirən yaradıcılıq aktıdır.

Ədəbiyyat və kino arasındakı bu qarşılıqlı əlaqə mədəniyyətin inkişafını zənginləşdirir, incəsənətin müxtəlif formaları arasında dinamik dialoq yaradır və bədii təfəkkürün yeni istiqamətlərdə inkişafına xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. *Kitabı ört, kino başlayır. Ekranlaşdırma və ədəbiyyat münasibətləri.* Əldə edilib: <https://modern.az/news/43246/>
2. *Kino ilə ədəbiyyat arasında olan bağların gücü.* Əldə edilib: <http://aki.az/kino-il%C9%99-%C9%99d%C9%99biyyat-arasında-olan-bağların-gücü/>
3. Bazin, A. (2005). *What is Cinema?* (Vol. 1–2). Berkeley: University of California Press.
4. Hutcheon, L. (2006). *A Theory of Adaptation.* New York: Routledge.

Zakir Karim oghlu Hasanzada

The “Losses” and “Gains” of the Literary Portrait in Screen Adaptation

Summary. The topic of the “losses” and “gains” of the literary portrait in screen adaptation encompasses multi-stage processes involving, on the one hand, the loss of the emotional, ideological, and structural depth of a text during the adaptation of literary works into the language of cinema, and on the other hand, the acquisition of opportunities for visual storytelling, mass dissemination, and reaching a broader audience. The process of adaptation reveals both the losses and the gains of a literary work. This article analyzes these “losses” and “gains” through theoretical and practical examples.

Key words: screen adaptation, literary portrait, adaptation, cinematic language, visual storytelling, literary text, screenplay, from literature to cinema.

Закир Керим оглы Гасанзаде

“Потери и приобретения” литературного портрета при экранизации

Резюме: Тема «потерь» и «приобретений» литературного портрета в процессе экранизации охватывает многоступенчатые процессы, связанные, с одной стороны, с утратой эмоциональной, идейной и структурной глубины текста при адаптации литературных произведений к языку кино, а с другой — с приобретением возможностей визуального повествования, массового распространения и охвата широкой аудитории. Процесс экранизации выявляет как потери, так и приобретения произведения. В данной статье эти «потери» и «приобретения» анализируются на основе теоретических и практических примеров.

Ключевые слова: экранизация, литературный портрет, адаптация, язык кино, визуальное повествование, художественный текст, сценарий, от литературы к кино.